

AHMED CEVDET PAŞA'NIN HUKUKÇU YÖNÜNÜ YAZMAK (BİBLİYOGRAFİK BİR İNCELEME)

Said Nuri AKGÜNDÜZ (*)

Öz

XIX. yüzyılın önemli devlet ve hukuk adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın çeşitli yönlerinin araştırmacıların ilgisini çektiği görülmektedir. Bunlar arasında, tarihçiliği ve devlet adamlığı daha barizdir. Hukuk sahasındaki çalışmaları ile de öne çıkan Paşa'nın, daha çok Tanzimat dönemi kanunlaştırma faaliyetleri ve adliye teşkilatının düzenlenmesindeki rolü dikkat çekmektedir. Cevdet Paşa'nın adı ile özdeşleşen Mecelle adlı kanun mecmuasını incelemeye yönelik yapılan çalışmalar önemli bir yekûn tutmakta olup, onun hukuk cephesindeki diğer çalışmaların adeta gölgede bırakmıştır. Bu makalede incelenen yazılar da bu durumu doğrulamaktadır. Bu yazı, Cevdet Paşa'nın hukuka ilişkin yönlerini ele alan literatürü incelemek hedefinde olup, başta Ebül'ulâ Mardin'in artık bir klasik haline gelen kitabı olmak üzere, çeşitli bildiri ve makaleleri gözden geçirmektedir. Özellikle son on yıllarda bu konudaki yayınlarda bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bununla beraber, yapılan çalışmaların konuyu yeterince aydınlatığı söylenemez. Bu kısa çalışma vesilesiyle, hukuk tarihimizin her safhasının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ihtiyacını bir kez daha vurgularken, tesirleri Cumhuriyet devrinde de devam edip bugüne kadar ulaşan Tanzimat döneminin hukuk cephesinin ve hukuk adamlarının daha çok araştırılması gereği ifade edilmektedir. Bu makalede incelediğimiz çalışmaların büyük çoğunluğu devletin çeşitli aygıtlarının teşvik ve yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu da, hukuk tarihinin araştırılmasının devlet tarafından desteklendikçe gelişen bir alan olduğuna bir işarettir. Sonuç olarak, burada bir taraftan Cevdet Paşa'nın hukuk tarihimizdeki yerine dair yapılan çalışmaların bir muhasebesi yapılırken, diğer yandan bu konuda yapılabilecek başka çalışmalar için de bir yön gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevdet Paşa, Tanzimat, Hukuk, Kanunlaştırma, Literatür.

*) Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, (e-posta: nuriakgunduz@hotmail.com), ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0145-7921>

**On Writing Ahmed Cevdet Pasha's Jurist Personality
(A Bibliographical Examination)**

Abstract

Researchers have paid attention to several aspects of Ahmed Cevdet Pasha, who was a notable statesman and jurist of XIX. century. He was known as historian and a statesman much more than other aspects of him. Cevdet Pasha have had efforts in field of law, especially in codifications and reorganisation of courts at the Tanzimat period. The studies carried out to investigate the cod of Mecelle, which is identified with the name of Cevdet Pasha, hold a considerable amount and have other works on his legal aspects less interested. Especially, in the last decades there has been an increase in publications in this field. Nevertheless, it can not be said that the studies carried out have adequately clarified the subject. This brief study emphasizes once again the necessity of examining every stage of our legal history in detail and the necessity of further investigation of the legal aspect and jurists of the Tanzimat period whose influence has continued in the Republic period and reached today. The vast majority of the studies we have examined in this article have emerged with the incentive and direction of various devices of the state. This is a sign that the investigation of the history of law is a developing area as the state supports it. This paper, aims at examination of literature concerning his juristic performance, firstly Ebul'üla Mardin's well-known book and other papers and articles. Thus, while making an account of works about Pasha's place in our legal history from one side, on the other hand puts a direction for studies would be done in this subject.

Keywords: *Cevdet Pasha, Tanzimat, Law, Codification, Litterature.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş önemli bir sima olan Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895)¹; ilmiye sınıfından yetişen bir devlet adamı olarak tanınır.² Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden on yıllarda devletin çeşitli kademelerinde önemli vazifeler üstlenmiş ve zorluklarla dolu bir memuriyet hayatı geçirmiş olan Cevdet Paşa'nın bu devlet adamlığı vasfı yanında, tarihçi, eğitimci, fikir adamı ve hukukçu yanları da vardır.

-
- 1) Ahmed Cevdet Paşa'nın birinci adının son harfinin yazımında, bazen d yerine t harfinin kullanıldığı görülmekle beraber, bizim katıldığımız tercih Ahmed şeklinde olmalıdır. Bu kanaatte olmakla birlikte, kitap, makale ve tebliğ isimlerini aynen aktarma esasına riayet ederek, bu isimlere atf yaparken yazarların farklı tercihlerini koruduk. Aynı durum müellifin doğum tarihi ve bazı Arapça asıllı isimlerinin yazılışındaki imla farklarında da söz konusudur.
  - 2) Ahmed Cevdet Paşa'nın hayat hikâyesi birçok kaynakta anlatılmıştır. Bunlar arasında kendi eseri olan *Tezâkir*'in (Ankara 1991) bazı bölümleri (özellikle 40-Tetimme) ile kızı Fatma Aliye'nin *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani* (İstanbul 1995) adlı kitapları en başta gelir. Özlü bir biyografisi için bkz. Halaçoğlu, Yusuf-Aydın, M. Akif, "*Cevdet Paşa*", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 1993, C. VII, s. 443-445.

Hangi yönünün baskın olduğuna dair çeşitli değerlendirmelere bu incelememiz boyunca yer vereceğimiz için burada herhangi bir kat'î ifade kullanmıyoruz.

Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı, kişiliği ve eserleri birçok açıdan incelenmiş, birçok kitaba ve makaleye konu olmuş, böylece ciddi bir Cevdet Paşa literatürü oluşmuştur. Biz, burada onun hukukçu yönünden bahseden kitap, makale ve tebliğleri incelemeye çalışacak, onun hukuki mesaisine dair yapılan tespit, yorum ve değerlendirmelerden oluşan literatürü gözden geçireceğiz. Buna geçmeden önce ele almaya çalışacağımız konuyla ilgili bir zorluktan bahsetmeliyiz. Şöyle ki, Cevdet Paşa'nın adı, onun da içinde bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanan bir kanun mecmuası olan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ile özdeşleşmiş gibidir. Bundan dolayı, *Mecelle* hakkında yapılan her çalışma aynı zamanda bir Ahmed Cevdet Paşa incelemesi olarak görülebilir. Aynı durum tersi için de geçerlidir. Bu, özellikle onun hukuki tarafını inceleyen çalışmalarda görülen bir durumdur. Bu çerçevede, bizim yapmayı düşündüğümüz mütevazı çalışmanın konusunun *Mecelle*'ye dair yazılan kitap ve makaleler değil, özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuki cephesini ortaya koymaya yönelik çalışmalar olduğunu tekrar belirtmeliyiz.³ Burada bir tespit yapmak gerekirse, bizce *Mecelle*'ye dair yapılan bir çalışma doğrudan Ahmed Cevdet Paşa ile ilgili olmayabileceği gibi, Cevdet Paşa'nın doğrudan *Mecelle* ile ilgili olmayan ama hukuk adamı yönünü ele alan bir inceleme de yapılabilir.

Cevdet Paşa'nın önemli bir özelliği de, bir nevi otobiyografi diyebileceğimiz tarzda kendi hayatını, yaşadığı dönemi ve beraber çalıştığı ve karşılaştığı şahsiyetleri anlatan tarihî kıymeti çok yüksek eserler kaleme almış olmasıdır. Bunlardan, *Tezâkir*'i ve onun bir yerde özeti olan *Ma'rûzât*'i,⁴ Cevdet Paşa hakkında bilgi edinmek isteyenlerin başvurduğu birinci kaynaktır. Birinci ağızdan anlatmasının yanı sıra, güzel ve akıcı bir üsluba sahip olması bu kaynakların değerini artırmaktadır. Ne var ki, buradaki anlatımın hadiselere ve meselelere Cevdet Paşa'nın gözüyle bakmak manasına geldiği ve tarihî araştırma yöntemi açısından tek ve mutlak doğru biçiminde algılanmasının da hatalı bir yaklaşım olduğu gözden irak tutulmamalıdır. Bizim çalışmamız açısından ise, *Tezâkir* ve *Ma'rûzât*'taki bir kısım anlatımlar, bilgiler ve belgeler Cevdet Paşa'nın hukukçuluğu ile doğrudan ilgili ise de, kendi eserlerini bu çalışmanın dışında tuttuğumuz için, bu malzemeyi burada doğrudan değerlendirmeyecek, gereken yerlerde atıf yapmakla iktifa edeceğiz.

Bu genel girişten sonra, Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuk sahasındaki çalışmalarını, hukukçu kimliğini ve fıkıh ilmi ile alakalı yazılarını ele alan incelemelere, bunların yayınlanış sırasına riayet etmeye çalışarak bakmak ve imkânlar nispetinde bir "Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçu yönü literatürü" ortaya koymak istiyoruz.

3) Başta *Mecelle* neşirleri ve şerhleri olmak üzere *Mecelle* etrafında oluşmuş literatürü değerlendiren Sami Erdem'in "Türkçede *Mecelle* Literatürü" başlıklı makalesi (*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, 2005, C. III, S. 5, s. 673-722) bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

4) Bu iki eser hakkında bilgi için Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'ini neşreden Cavid Baysun'un esere mukadime mahiyetinde kaleme aldığı şu yazıya bakılabilir: "*Tezâkir-i Cevdet Hakkında*", *Tezâkir 1-12*, Ankara 1991, s. ix-xx.

Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa

Ele alacağımız ilk eser, Ebül'ulâ Mardin'in (1881-1957) yazdığı *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa* adlı kitaptır.⁵ Cevdet Paşa'nın hukukçu yönünü öne çıkaran ilk ve –tespit ettiğimiz kadarıyla- tek kitap olan bu çalışma, telifinden bu yana elli sene-den fazla geçmiş olmasına rağmen hâlâ eskimeyen⁶ ve aşılamayan⁷ bir muhtevaya sahip olarak değerlendirilmektedir.

Temel dinî ilimlerde devrinin tanınmış hocalarından icazet alan, Dârülfünûn Hukuk Mektebi'nden mezun olan, aynı okulda hukuk dersleri de okutan Mardin, Meşihat daire-sinde de çalışmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber yine önemli görevlerde bulunmuş, kanunlaştırma faaliyetlerinde etkin rol almış, ayrıca emekli olana kadar üniversitede hukuk dersleri vermeye devam etmiştir.⁸ Mardin'in hem dönem olarak Cevdet Paşa'ya oldukça yakın olması, hem de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş devresinde etkin biçimde kanunlaştırma ve hukuk eğitiminde görev alması onun yazdıklarının değerini artırmak-tadır.

Mardin'in bu kitabı, adından da anlaşıldığı gibi Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçu ki-şiliğini ve hukuk sahasında yaptığı çalışmaları incelemeyi hedeflemektedir. Kitabın adı-daki medeni hukuk sınırlaması ise, muhteva olarak medeni hukuk ve borçlar hukuku sahasında bir kanunlaştırma olan Mecelle'nin konu edinilmesini açıkça ifade etmekte-dir. Bu sınırlamalar yapılmakla beraber bu kitap, Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı, devlet adamlığı, edebî yönü gibi farklı sahalarda önemli bilgiler içermekte, ayrıca medeni hukuk dışındaki hukuki faaliyetlerini de ortaya koymaktadır.

Ebül'ulâ Mardin, ele aldığı konuda sadece bilgi aktarma ve tasvirle yetinmeyip, bir-çok yerde hem şahsî fikir ve kanaatlerini, hem de hukuki mütalaalarını serdederek kitabın muhtevasını oldukça zenginleştirmiştir. Mesela, Cevdet Paşa'nın bazı zaaflarına işaret ettiği yerler⁹ ile *Mecelle* özelinde yaptığı çeşitli değerlendirmeler ve özellikle *Mecelle*'ye yöneltlen kimi itirazlar karşısında bazen müdafaa¹⁰, bazen de *Mecelle*'yi hazırlayan he-

5) Bu kitap, Milli Eğitim Bakanlığının İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine tevdi ettiği Cevdet Paşa'nın elliinci vefat yıldönümü münasebetiyle onun hatırasını anmak ve yüceltmek vazifesi üzerine Ebül'ulâ Mardin tarafından kaleme alınmıştır. İlk defa 1946'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakül-tesi yayınları arasında neşredilen bu kitap, 1996 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından tekrar neşredilmiştir. Vefatının yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Cevdet Paşa'yı ve eserlerini hatırlama amacını güden bu ikinci neşirde kitabın aslı aynen muhafaza edilmiş, sadece kitabın başına İlber Ortaylı tarafından yazılan bir takdim yazısı ve sonuna İbrahim Ural tarafından bir sözlük eklenmiştir. Kitap, 2011 yılında Mardin Valiliği tarafından üçüncü kez yayınlanmıştır.

6) İlber Ortaylı tarafından Mardin'in kitabının 1996 baskısına yazılan “*Takdim: Ahmet Cevdet Paşa ve Ebül'ulâ Mardin Hoca Hakkında*” yazısı, s. 2-3.

7) Erdem, “*Türkçe'de Mecelle Literatürü*” s. 696-698.

8) Yavuz, Cevdet, “*Ebül'ulâ Mardin*”, *DİA*, Ankara 1994, C. X, s. 363-364.

9) Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara 1996, s. 127-131. (*Cevdet Paşa*).

10) Mesela bkz. Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 213-226.

yeti de tenkit mahiyetindeki değerlendirmeleri¹¹ önemlidir. Mardin'in eserinde dikkatimizi çeken pek çok nokta arasından, makalemizin amaç ve sınırları çerçevesinde önemli gördüğümüz bazılarına daha yakından bakacağız.

Ebül'ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın hukukçu yönünün, hem fıkıh (İslam hukuku) hem de Batı hukuku açısından, çok güçlü olmadığını vurgulamada ısrarcıdır. Bunu yaparken kullandığı ifadelerde oldukça temkinli olmakla beraber, Cevdet Paşa'nın hayat hikâyesini ve hukukla ilgili faaliyetlerini incelerken bu durumu sık sık dile getirir. Onun hukukçuluğunu, bu sahada ihtisaslaşma ve bu ilimde derinleşme neticesinde meydana gelen bir keyfiyetten ziyade, şartların onu karşı karşıya getirdiği ve geliştirdiği bir vaziyet olarak görür. Kitabın daha ilk sayfalarında, Cevdet Paşa'nın değerli bir ilim adamı olduğuna dikkat çekerken, hukuk ilmindeki ihtisasının diğer vasıflarına göre tâli oluşunu dile getirir. Ona göre Cevdet Paşa, İbn Nüceym (ö. 970/1563) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) seviyesinde bir fakih olmadığı gibi, çağdaşı Ömer Hilmi Efendi (1842-1889) ayarında bir fıkıh uzmanı da değildir.¹² Cevdet Paşa'nın küçük yaşlardan itibaren *Halebî* ve *Mültekâ* gibi¹³ kitaplarla ilgilenmesini de, dedesi Hacı Ali Efendi'nin teşvik ve arzularına uymasının bir neticesi olarak gören Mardin,¹⁴ onun ilk vazifesi olan müftü müsevvtliğinin de fıkıh bilgisinden ziyade, bu vazifenin inşa mahareti ile olan alakasına dikkat çekmektedir.¹⁵ Cevdet Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonra gördüğü medrese tahsilinin ve hayata atılırken kadılık mesleğini tercih etmesinin de onun hukuk mesleğine düşkünlüğü lehinde yorumlanamayacağını belirten Mardin, bu tezini müdafaa için başta Cevdet Paşa'nın kendi ifadeleri olmak üzere çeşitli tanıklar getirir. Bunlar arasında, onun naklî ilimlerden ziyade aklî ilimlere merak ve hevesinin daha fazla olduğunu hissettiren ifadeleri gelmektedir. Özellikle tedris safhasında mantık ilminin en başta gelmesi de bu iddiayı kuvvetlendirmektedir. Bu çerçevede, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957) ve Ebüzziyâ'nın (1849-1913) da, Cevdet Paşa'nın fen ve tarih yönlerinin daha kuvvetli olduğu şeklindeki kanaatlerinden bahseden Mardin, Cevdet Paşa'nın edebiyatı da fıkha tercih ettiğini söylemektedir. Son olarak, Mardin, onun *Mecelle*'ye esas teşkil edecek *Metn-i Metin*'in yazılması için oluşturulan heyete dâhil edildikten sonra "fıkıhla uğraşmak zaruretinde kaldığı" şeklindeki mütalaasını¹⁶ da eklemektedir. Özetle, Cevdet Paşa'nın hukuktaki ihtisasından ziyade, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa (ö. 1858) ile başlayan ve hızlanan kanun-

11) Mesela bkz. Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 171-179.

12) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 7-8.

13) XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı fakihî İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) eserleri. Onun taharet ve ibadetle ilgili meseleleri ele alan eseri *Halebî* olarak meşhur olmuştur. Diğer eseri *Mülteka'l-ebhur* ise, geç dönem Hanefî fıkının en önemli el kitaplarındandır.

14) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 12.

15) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 13.

16) Mardin'in tırnak içinde aktardığımız ifadesine karşılık, Cevdet Paşa'nın kendisi bu hususta şu ifadeyi kullanmaktadır: "... ol esnada kütüb-i fikihiyye mütalaasına daldım", *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 73.

laştırma cereyanının önderlerinden oluşunun onu Mecelle Cemiyeti başkanlığına kadar getirdiğini ifade etmektedir.¹⁷

Ebül’ulâ Mardin’in burada yapmak istediği şeyin Cevdet Paşa’nın ilmî kıymetini ve devlete yaptığı hizmetleri azımsamak olmadığı açıktır. Bizce, onun asıl vurgulamak istediği husus, Cevdet Paşa-Mecelle özdeşleşmesinin zihinlerde oluşturduğu “*Mecelle*’nin müellifi olması itibariyle döneminin, hatta Osmanlı’nın en büyük hukuk bilginlerinden olan Cevdet Paşa” yanılması doğru olmadığıdır. Bu fikrini kuvvetlendirmek için de, gerek onun hayat hikâyesinden, gerekse de kendi ifadelerinden çeşitli delillerle onun asıl mesaisinin başka sahalarda olduğunu, yaşadığı şartların ve muhitin etkileriyle, bir de Tanzimat’ın mimarları olan başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere Âli (ö. 1871) ve Fuad (ö. 1869) Paşalarla kurduğu şahsî dostlukların da yardımıyla, “kanunlaştırma” cereyanında aktif rol aldığını anlatır. Elbette ki, Cevdet Paşa’nın hukuki mesaisi sadece kanunlaştırma ile sınırlı değildir. Nitekim Mardin de onun hukuki faaliyetlerini birçok başlık altında ele almıştır.

Cevdet Paşa’nın en büyük hukuki hizmeti kanunlaştırma sahasındadır. Tarihî seyir açısından bu sahada ilk müdahil olduğu faaliyet ceza kanununun hazırlanmasıdır. 1274 (1855) tarihli *Ceza Kanunnamesi* Meclis-i Âli-i Tanzimat’ta hazırlanırken o bu meclise aza tayin edilmiş, bu kanunnamenin layihasının tebyiz ve tashihi ile meşgul olmuştur.¹⁸ Bunu medeni hukuk (*Mecelle*’ye hazırlık) ve arazi kanunnamesi çalışmaları takip etmiştir. Cevdet Paşa’nın sık sık başka memuriyetlere atanması ile kesintiye uğrayan *Mecelle*’nin tedvini çalışmalarını oldukça tafsilatlı bir şekilde anlatan Mardin, bu arada oldukça önemli mütalaalar da serdetmektedir. Hukuk tarihimiz ve hatta günümüz hukukuna da bakan tarafları ile kıymetli olan bu mütalaalardan birkaçına burada temas etmek uygun olacaktır.

Mecelle, her ne kadar bir heyet tarafından tedvin edilmekte ise de, bu heyetin başında bulunan Ahmed Cevdet Paşa’nın bu tedvin faaliyetindeki yerinin başkası tarafından doldurulmaz olduğunu gösteren misaller bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, *Mecelle*’nin dördüncü kitabı olan *Havale* kitabında bir meselede (692. madde) Hanefî mezhebi içerisindeki görüşler arasında Züfer’in (ö. 158/775) görüşünün tercih edilmesi sebebiyle, özellikle Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi’nin (ö. 1881) öncülük ettiği Mecelle Heyeti aleyhtarı grup tarafından dile getirilen tenkitler neticesinde Cevdet Paşa azledilmiştir. Bu azil kararını, tamamen Şeyhülislam’ın ihtirası ve onun Sultan Abdülaziz (1861-1876) nezdindeki itibarına bağlayan Mardin,¹⁹ azlin hemen ardından hazırlanan -ki bu hazırlığın da büyük kısmı aslında Cevdet Paşa tarafından yapılmış, fakat ikmaline vakit müsaade etmemiştir- *Rehin* kitabında “mürtehinin elinde merhunun taaddi ve taksirsiz telefi borcun sukutunu müeddi” olacağı hükmünün unutulduğunu söylemektedir. Böyle büyük bir eksikliği Cevdet Paşa’nın heyette bulunmamasına ve rehin kitabının aceleye getirilerek

17) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 16-33.

18) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 45-46.

19) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 78-85.

hazırlanmasına bağlayan yazar, Cevdet Paşa'nın vazifeye dönmesinden sonra bu eksikliği "Şirket" kitabında bir vesile bularak telafi ettiğini de eklemektedir.²⁰ Benzer bir mesele, öncekinden çok daha fazla akis getirecek şekilde *Kitâbü'l-Vedia*'nin yazılmasıyla ortaya çıkmıştır. Cevdet Paşa'sız Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanan bu kitap, önceki kitaplardan üslup, dil ve muhakeme olarak düşük olduğundan tenkit ve itirazlara uğramış ve geri çekilmiştir. Bu şekilde ortadan kaldırılan bu kitabın mahiyetini merak eden ve peşine düşen Mardin, sonunda bu kitabın bir nüshasını ele geçirmiş ve inceleme imkânı bulmuştur. Mardin'in beyanına göre bu kitap, "yazılış bakımından bildiğimiz *Mecelle*'nin tamamen yabancıdır. Kullanılan yazı lisanı rekiktir. Türkçesi şivemize uygun değildir. Hele bazı maddeler esasen Türkçe bilmeyen bir kaleminden çıkmıştır. Maddelerde sık sık garip tabirlere tesadüf edilir (...) Baplar, fasıllar pek karışıktır. Tasnifte ilmî ve mantıkî intizam ve insicam yoktur. Kitap baştan aşağı belagatten, fesahatten âridir...".²¹ Bu kitabın kurlarını sıralayan ve tek tek değerlendiren yazar, bu eksikliğin de, yine Cevdet Paşa'nın heyete dönmesiyle kaleme alınan *Kitâbü'l-Emânât* ile giderildiğini ifade etmektedir.

Mecelle'nin diğer kitaplarının tedvini safhalarını da genişçe anlatan Mardin'in *Mecelle*'ye ve onun yapıcılara eleştirileri de vardır. Bu eserin "tahrir bakımından eşi yazılamayacak kuvvette bir şaheser" olduğunu itiraf eden yazar, ancak kanunlaştırma ve hükümler bakımından bazı itirazların olabileceğini söylemektedir. Ona göre, Cevdet Paşa gibi memleketin siyasi durumlarına hâkim, geniş görüşlü, dünyadaki iktisadi ve ticari cereyanlardan haberdar bir devlet adamı, *Mecelle*'yi hazırlarken daha cesur davranabilir, Hanefi mezhebi çerçevesinde kalmak yerine, diğer mezheplerden ve hatta Batı hukukundan bile istifade edebilirdi. Böyle yapmamasının temel nedeni olarak, Cevdet Paşa'nın kendi tabiriyle "def'-i leyin" siyasetine, yani mümkün olduğu kadar iyi geçinme, kimseyi telaşa düşürmeden maksada erişme ilkesini gösteren Mardin, bu tenkitlerin Cevdet Paşa'nın ve eserinin kıymetini azaltmayacağı genel hükmünü yinelemektedir.²²

Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'nin hazırlanması dışındaki hukuk faaliyetlerine de temas eden yazar, bu çerçevede *Usûl-ü Muhakeme Kanunu*'nun hazırlanması, mahkemelerin teşkili,²³ nizamiye mahkemelerinden verilecek ilamlarla vesikaların sakklerini tespit, hukuk mektebini tesis, ecnebi imtiyazlarla mücadele ve vükela meclisindeki çalışmalar başlıkları altında bunları incelemektedir.

20) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 85-86.

21) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 92-94.

22) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 171-177. Ebül'ula Mardin, kitabın başka bir yerinde (s. 234-235) Cevdet Paşa lehine şöyle bir tahminde bulunmaktadır: "Abdülhamid'in vehmi ve tasallutu araya girmeseydi *Mecelle*'nin noksanlarını da şüphesiz ikmal edecekti. Ve halk taassuptan sıyrıldıkça belki *Mecelle*'de de bazı tadiller yapacaktı."

23) Cevdet Paşa'nın bu konudaki çalışmaları diğer çalışmalarından daha önemli bulan yazara göre, Cevdet Paşa şer'îye mahkemeleri yanında yeni mahkemeler teşkili için çaba sarf etmekle, hayatını bile ortaya atacak bir fedakârlıkta bulunmuş, memleketi bölünmekten ve yıkılmaktan kurtarmıştır. (s. 230).

Bu şekilde Cevdet Paşa'nın, gerek medeni hukuk, gerekse de hukukun diğer cephe-lerindeki mesaisini sebep-sonuç ilişkileri ile tahlil ederek ve tarihî çerçevesine oturtarak anlatan Mardin'in bu kitabının sonunda yer verdiği belgelerin de önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Bunlardan birisi de, Cevdet Paşa'nın fıkha dair kendi telif ettiği tek eseri²⁴ olarak bilinen Yanya'da iken yazıp Mecelle Cemiyeti'ne gönderdiği vefa akdine dair ri-salesinin son kısmıdır. Mardin, bu kısmı kitaba koymakla, Cevdet Paşa'nın Arapça yazma kudretine bir numune olmasını amaçladığını söylemektedir.²⁵

Makaleler, Bildiriler ve Kitap Bölümleri

Ahmet Cevdet Paşa'yı çeşitli yönleri ile ele alan literatür arasında bir kısmı onun hukukçu kişiliğine ve hukuk alanındaki çeşitli hizmetlerine odaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının hukuk alanında yaptığı inkılabın bir neticesi olarak, İslam hukukunu bir bütün olarak terk etmek ve Batı hukukunu benimsemek şeklinde ortaya çıkan tavırla, eski kanunlar ilga edildiği gibi, bunların araştırılması ve hukuk tarihi açısından kıymetinin ortaya konmasına yönelik çalışmalar da uzun süre sekteye uğramıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Mardin'in kitabı bunun bir istisnası sayılabilir.²⁶ Ahmed Cevdet Paşa ve onun hukuki mesaisi, birkaç münferit çalışma²⁷ bir yana bırakılırsa, uzun süre ihmal edilmiş görünmektedir. Seksenli ve doksanlı yıllarda Cumhuriyet öncesi tarihimize yönelik araştırmaların ciddi bir şekilde artması ve bu arada hukuk tarihimizin de çeşitli yönleriyle incelenmesi bu ihmalin kırıldığına göstergeleridir. Bu dönemde, Ahmed Cevdet Paşa'yı münhasıran konu edinen iki önemli ilmî toplantıda sunulan bazı tebliğler konumuzu yakından ilgilendirmektedir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyeceğiz.

27-28 Mayıs 1985 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi bünyesinde gerçekleştirilen "Ahmed Cevdet Paşa Semineri" adlı ilmî toplantıda iki gün süreyle Cevdet Paşa'nın muhtelif yönlerini ele alan tebliğler sunulmuştur. Bunlar arasında, özellikle ikisi doğrudan onun hukuki yönünü konu edinmektedir. Birinci tebliğ, Mehmet Akif Aydın tarafından sunulmuş olup, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa" başlı-

24) Ebül'ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın II. Abdülhamid'in emir ve arzusu ile ibtidai mekteplerde okutulmak üzere muhtasar bir ilmihal de kaleme aldığını kaydetmiştir ve bu kitabın 1309 Ramazan ayında basıldığı ifade edilmiştir, s. 252-253.

25) Mardin, *Cevdet Paşa*, s. 336. Bu risalenin son iki sayfa Arapça metni, Latin harfleriyle kitaba alınmıştır.

26) Tanzimat Fermanı'nın ilanının yüzüncü yıldönümü vesilesiyle 1940 senesinde hazırlanmış olan *Tanzimat* adlı derleme kitap, Tanzimat'ı çeşitli yönleriyle ele alan birçok yazıyı içermektedir. Bu yazılar arasında şunlar, Tanzimat döneminin hukuki cephesine ışık tutan yazılar olup, Mardin'in kitabı yanında zikredilebilir: Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*", C. I, s. 139-209; Belgesay, Mustafa Reşit, "*Tanzimat ve Adliye Teşkilatı*", C. I, s. 211-220; Taner, Tahir, "*Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku*", C. I, s. 221-232.

27) Bu meyanda bir misal olarak şu makale belirtilebilir: Tarhan, Nuri, "*Ahmet Cevdet Paşa, İlk Yargıtay Başkanı*", *Yargıtay Yüzyüncü Yıl Dönümü Armağanı*, Ankara, 1968, s. 1-14.

ğını taşımaktadır.²⁸ Tanzimat döneminde icra edilen hukuki faaliyetleri, adlî teşkilatlanma ve kanunlaştırma olmak üzere temelde iki alanda toplayan yazar, bu iki alanda Cevdet Paşa'nın faaliyetlerini genişçe anlatmaktadır. Bu çerçevede, onun ceza, arazi ve medeni kanun (Mecelle) sahasındaki faaliyetlerini ele alan yazar, mahkemelerin teşkilatlanması ve diğer alanlarındaki çalışmalarını da incelemektedir. Aydın'ın tebliği, Mardin'in kitabında ele aldığı konuları başka kaynakları da ele alarak, kimi zaman da doğrudan kendi incelemelerine dayanarak yaptığı tespitlerle zenginleştirerek ilerlemektedir. Önemli tespitlerden birisi, "Cevdet Paşa'nın hukuk reformlarının istikametini hep hukuki ihtiyaçların çizdiği" gerçeğidir.²⁹ Aydın, Cevdet Paşa'nın velud bir yazar olmasına rağmen fıkıh ve hukuk sahasında ciddi bir telifinin olmamasını ise şu sözlerle özetlemiştir: "Denebilir ki Cevdet Paşa kanun ve nizamname yazmaktan hukuk kitabı yazmaya fırsat bulamamıştır".³⁰

Bu seminerde sunulan diğer tebliğ ise, Hulusi Yavuz tarafından kaleme alınmış olup, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri" başlığını taşımaktadır.³¹ Yavuz'un bir tebliğ boyutunu aşır neredeyse küçük bir kitap hacmine ulaşan bu yazısının merkezinde Cevdet Paşa değil, Mecelle yer almaktadır. Zaten tebliğe seçilen başlık da bu durumu ihsas etmektedir. Öncelikle, Mecelle'yi meydana getiren sebep ve amilleri genişçe ele alan yazar, ikinci olarak ise Mecelle'nin telifinde Cevdet Paşa'nın hizmetlerini anlatmaktadır. Bu ikinci kısımda, Mardin'in bahsi geçen eserinden sitayişle bahseden Yavuz, şöyle bir benzetme yapmaktadır: "Nasıl ki Cevdet Paşa'sız Mecelle meydana getirilemez idiyse, Mardin'in engin tecrübe ve derin vukufu olmadan da, Mecelle hakkındaki bu ilmî ve resmî malumat bir araya getirilip yayımlanamazdı".³² Takip eden sayfalarda ise, Mardin'in eserindeki bilgileri, bazı arşiv vesikaları ve *Tezâkir* ile *Maruzât*'la da karşılaştırarak yeniden değerlendirmekte ve tahlil etmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa'yı konu edinen ve bildiğimiz kadarıyla ilk olan bu ilmî toplanıdan on sene sonra, bu defa Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tertip ettiği bir sempozyumda daha geniş bir katılımla onun ve eserlerinin müzakere edildiğini görmekteyiz. 9-11 Haziran 1995 tarihlerinde yapılan bu sempozyum ile Ahmed Cevdet Paşa vefatının yüzüncü yıldönümünde çeşitli yönleriyle anılmıştır. *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu* ismi altında gerçekleştirilen bu faaliyette sunulan tebliğlerden yedisi onun hukukçu yönüne temas etmektedir. Tabi ki, bu tebliğlerin büyük bir kısmının aynı zamanda Mecelle konusunu ele aldıklarını, hatta kimi zaman Cevdet Paşa'dan ziyade Mecelle'ye yoğunlaştıklarını belirtmek gerekir. Burada, tebliğleri sırasıyla kısaca görmek ve konumuz açısından ehemmiyet arz eden değerlendirme ve yorumlara yer vermek istiyoruz.

28) Aydın, Mehmet Akif, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, 27-28 Mayıs 1985, *Bildiriler*, İstanbul 1986, s. 21-39. (*Cevdet Paşa*).

29) Aydın, "Cevdet Paşa", s. 38.

30) Aydın, "Cevdet Paşa", s. 39.

31) Yavuz, Hulusi, "Mecelle'nin Tedvini ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, 27-28 Mayıs 1985, *Bildiriler*, İstanbul 1986, s. 41-101. (*Mecelle'nin Tedvini*).

32) Yavuz, "Mecelle'nin Tedvini", s. 71.

Ali Şafak “Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle’ye Bir Bakış” başlıklı tebliğinde Mecelle’nin küllî kaidelerini tatbikattan örneklerle incelemiştir. Tebliğinde, Cevdet Paşa’yı da hukuk açısından değerlendiren Şafak, onu “Mecelle mübdii” olarak vassafetmekte, “millî-gelenekçi bir hukukçu görünümüyle İslam-Osmanlı hukukunun bir İbn Haldun’u (ö. 1406) ve bir Savigny’si (ö. 1861) olarak görmektedir.”³³ Cevdet Paşa’nın, hukuki meseleler ve ihtiyaçlar karşısında kamu yararı neyi gerektiriyorsa onu yaptığını vurgulayan yazar, bu manada onun “pragmatik ve pratik çözüm yolları bulan bir hukukçu” olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴ Hulusi Yavuz’un “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle’nin Tedvini” adlı tebliği ise, yazarın yukarıda bahsettiğimiz tebliğinin bir özeti mahiyetindedir. Beşir Gözübenli “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle” başlığını taşıyan tebliğinde, kanunlaştırma faaliyetleri çerçevesinde Ahmed Cevdet Paşa’nın Mecelle’nin tedvinindeki rolünü incelemektedir. Mecelle’nin hazırlandığı dönemi ve ortamı oldukça olumsuz olarak tasvir eden Gözübenli’ye göre, Tanzimat öncesi dönem, İslam hukuku nazariyatı açısından en verimsiz bir devredir. Bunun nedeni de, mezhep taassubunun baskın olması, fikhî konularda içtihad bir yana en ufak bir fikir yürütmenin ve mezhep içi tercihini dahi hoş görülmemesidir. Bu ortamda yetişmekle beraber Cevdet Paşa’nın bu klasik medrese kültürünü ve baskısını kabul etmeyen “bir aydın” olduğunu ifade eden yazar, bu menfi şartlar dâhilinde hazırlanan Mecelle’yi kanunlaştırma tekniği açısından kısmen başarılı bulmakla beraber muhteva olarak zayıf görmektedir. Bu iddiasını Elmalılı Hamdi Yazır’ın bir makalesinde dile getirdiği bazı fikirlerle destekleyen yazarın şu ifadeleri konuyu özetlemektedir: “... Mecelle’nin Hanefî fıkhî kitaplarındaki bilgilerin güzel bir Türkçe ile maddeleştirilmesinden ibaret, acelece yapılmış bir çalışma olduğu kanaati hâsıl olmaktadır”.³⁵ Gözübenli’nin bu tebliğini, Mecelle’nin ve onu hazırlayanların tenkidi yönünde bir çalışma olarak görmek gerekir. Mustafa Baktır’ın “Mecelle’nin Küllî Kaideleri ve Ahmed Cevdet Paşa” başlıklı tebliği de, küllî kaidelerin tarihine bir bakış yaptıktan sonra Mecelle’yi bu açıdan incelemekte, küllî kaidelerin yazımında Cevdet Paşa’nın selis, akıcı ve ilmî üslubunun bariz olarak görüldüğünü vurgulamaktadır.³⁶ Mehmet Akif Aydın’ın “Kitab’ül-Vedia ve Ahmed Cevdet Paşa” başlıklı tebliği, Cevdet Paşa’nın Mecelle heyetinden uzaklaştırıldığı bir dönemde hazırlanan ve yetersiz görülerek toplatılan Kitab’ül-Vedia’nın incelenmesine ayrılmıştır. Yazarın, daha önceki bir makalesinde³⁷ Mecelle’nin ilgili bölümüyle mukayeseli olarak neşredilmiş

33) Şafak, Ali, “Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle’ye Bir Bakış”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, 9-11 Haziran 1995, Ankara 1997, s. 276. (Mecelle’ye Bir Bakış).

34) Şafak, “Mecelle’ye Bir Bakış”, s. 276-277.

35) Gözübenli, Beşir, “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, 9-11 Haziran 1995, Ankara 1997, s. 299.

36) Baktır, Mustafa, “Mecelle’nin Küllî Kaideleri ve Ahmed Cevdet Paşa”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, 9-11 Haziran 1995, Ankara 1997, s. 317.

37) Aydın, Mehmet Akif, “Mecelle’nin Yürürlükten Kaldırılan Altıncı Kitabı: Kitab’ül-Vedia (KV)”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1993, S. 13, s. 207-226

olan bu kitabın incelenmesiyle, Cevdet Paşa'nın Mecelle'nin telifindeki değeri ve önemi bir kez daha vurgulanmıştır.³⁸ Ahmet Akgündüz ise "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri" başlıklı tebliğinde, onun kanunlaştırma faaliyetlerindeki hizmetlerini anlatmaktadır. Son iki tebliğ ise doğrudan Cevdet Paşa ile ilgili değildir. Bunlardan birincisinde Orhan Çeker, Mecelle'de kanunlaştırılmayan faiz, sarf ve karz konularını Mecelle üslubuna göre maddeleştirmiş ve açıklamıştır. Diğer tebliğ ise Seyfettin Erşahin tarafından sunulmuş olup, Rusya'da yaşayan Türk-Müslüman âlimler tarafından ortaya konan, Mecelle'den ilham alarak İslam hukukuna dayalı bir kanun hazırlama projesini konu edinmektedir.

Bu iki sempozyumda sunulan bildirilerin ekseriyeti çok değerli olmakla beraber, kimi zaman da birbirlerini tekrarladıkları görülmektedir. Muhtevadaki bazı noksanlar bir tarafta, bu iki ilmî toplantının Ahmed Cevdet Paşa'nın hatırlanmasına ve gündemden düşmesine büyük katkısı olmuştur. Bu vesile ile dikkatimizi çeken bir durumu da burada ifade etmek istiyoruz: Ebül'ulâ Mardin'in kitabı, dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in ricası üzerine İstanbul Üniversitesi'nin verdiği vazife üzerine yazılmış, tebliğlerinden bahsettiğimiz toplantılardan birisi İstanbul Üniversitesi, diğeri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tertip edilmiştir. Yani, Cevdet Paşa literatürü içinde mühim yer tutan bu üç eserin var olmasında bir şekilde devlet aygıtının teşviki ve yönlendirmesi vardır. Bu durumun sadece bir rastlantı sayılmayıp, hukuk tarihimizin ve hukuk adamlarımızın araştırılmasında devlet desteğinin ve sevkinin yerine ve gereğine bir işaret olarak algılanması daha doğrudur.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)'ndeki "Cevdet Paşa" maddesinde,³⁹ onun hukukçuluğu ayrı bir başlık açılarak incelenmiş, burada onun kanunlaştırma ve hukuk kurumlarının tesis edilmesi faaliyetlerindeki etkin rolü özlü bir dille anlatılmıştır. Maddenin sonunda, Cevdet Paşa'nın eserleri sayılırken ibtidai mektepleri için kaleme aldığı *Eser-i Ahd-i Hamîdî* adlı ilmihal kitabı zikredilmişken, *Risâletü'l-vefâ* eserler listesinde sayılmamış, bu risaleye hukukçuluğundan bahsedilen bölümde işaret edilmiştir.

Kemal Sözen'in *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi* adlı kitabında Cevdet Paşa'nın hukuk görüşü ayrı bir bölümde genişçe ele alınmıştır.⁴⁰ Kitapta, Cevdet Paşa'nın hukuk eğitimi ve hukuk sahasındaki hizmetleri anlatıldıktan sonra, çeşitli eserlerinde dağınık halde bulunan hukukun önemi, devlet-hukuk ilişkisi ve hâkimlerin vasıflarına dair görüşleri derlenerek sunulmuştur. Yazarın, bu konulardaki fikirleri *Tezâkir* gibi meşhur

38) Kitabü'l-Vedia'nın hukuki ve teknik hatalarla dolu, başarısız bir kanunlaştırma örneği olduğunu ifade eden yazar, tebliğini şu sözlerle bitirmiştir: "Şurası bir gerçek ki, 19uncu ve 20inci asırda, Cevdet Paşa gibi hukukçuların sayısı yeteri kadar olsaydı, gerek Tanzimat dönemi Osmanlı hukuku ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti hukukunun yapısı ve içeriği çok farklı olurdu", s. 334.

39) Halaçoğlu-Aydın, "*Cevdet Paşa*", *DİA*, Ankara 1993, C. VII, s. 443-450.

40) Sözen, Kemal, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, İstanbul 1998, s. 179-198. Bu kitabın aslı, Sözen'in 1995'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Necip Taylan'ın danışmanlığında hazırladığı doktora tezidir.

ve ilk akla gelen kaynak dışında, Cevdet Paşa'nın *Tarih*'i ve *Kıtas-ı Enbiyâ*'sı gibi farklı kaynaklara başvurarak incelemesi dikkat çekicidir.

Recep Çiğdem'in, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*'nin Son Asır İslam Hukukçuları özel sayısında neşredilen bir makalesi⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa'yı devlet adamı özelliği yanında hukukçu kimliği ile de tanıtmayı amaçlamaktadır. Makalede, Cevdet Paşa'nın hayat hikâyesi, eğitimi ve vazifelerine dair bilgiler verildikten sonra, devletin hukuki yapısının düzenlenmesine yönelik çabaları tasvir edilmiştir. Yazar, literatürde sıkça tekrarlanan, Cevdet Paşa'nın hukuka dair önemli bir eseri olmadığından onun hukuki görüşlerinin tespitinin kolay olmadığı hakikatini ifade ettikten sonra, yine de bu konuda bazı hususlara temas etmiştir. Mesela, Cevdet Paşa'nın, halkın hukuku olarak İslam hukukunun devletin de hukuku olması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, onun kanunlaştırma faaliyetlerinde aldığı etkin rolün ışığında, İslam hukukunun fıkıh kitaplarında olduğu haliyle tatbik etme fikrine muhalif olarak, bir seçme ve tercih süreci neticesinde en uygun olan kuralların kanun haline getirilmesi düşüncesindedir.⁴² Yazar, son olarak onun eserlerinin bir listesini vererek bunları tanıtmaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, yazdığı muhtasar ilmihal kitabını saymazsak, hukuk ilmine dair telif ettiği tek eser olan bey' bi'l-vefa akdine dair risalesinden bahsetmiş ve Ebül'ulâ Mardin'in bu risalenin birkaç sayfasını kitabına aldığını yukarıda ifade etmiştik. Cevdet Paşa'nın Yanya valisi iken kaleme aldığı bu risalenin tam olarak gün ışığına çıkarılması ve ilim âlemine tanıtılması ise yakın denebilecek bir tarihte gerçekleşmiştir. Risaleyi tanıtarak tahkikli bir neşrini yapan Huzeyfe Çeker'in çalışması⁴³ ile bu risalenin içerik analizini ve Türkçe'ye tercümesini yapan Süleyman Kaya'nın çalışması⁴⁴ takdirle zikredilmelidir.

Burada ele alacağımız son çalışma, Şahban Yıldırım tarafından kaleme alınmış olan "Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)" başlıklı makaledir.⁴⁵ Daha ziyade, Cevdet Paşa'nın kanunlaştırma faaliyetlerine katkılarının genişçe anlatıldığı bu makale, şimdiye kadar incelemeye gayret ettiğimiz kitapların yanı sıra, bazı tarih kaynaklarının da katkılarıyla hukukçu kimliği ile Cevdet Paşa'yı tasvir etmekte, yazar bu konuda önemli bulduğu birçok çarpıcı iktibasa yer vermektedir.

41) Çiğdem, Recep, "Ahmed Cevdet Pasha (1823-1895): A Scholar and a Statesman", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, S. 6, s. 77-91.

42) Çiğdem, "Ahmed Cevdet Pasha (1823-1895): A Scholar and a Statesman", s. 88-89.

43) Çeker, Huzeyfe, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefâ Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, S. 12, s. 258-265. Çeker, eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümü, nr. 13816'daki müellif nüshasına dayanarak bu tahkikli neşri yapmıştır.

44) Kaya, Süleyman, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefa İsimli Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, S. 12, s. 266-274. Kaya, bu eser hakkındaki inceleme ve tercümesini, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümü nr. 3337'de bulunan ve müellif nüshası olduğunu düşündüğü nüshaya dayanarak yapmıştır.

45) *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2015, C. V, S. 1, s. 117-141.

Sonuç

Tanzimat döneminin önemli ricalinden birisi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçu tarafını işleyen literatürü gözden geçirmeyi ve bugüne kadar ortaya konan birikimi değerlendirmeyi deneyen bu yazının sonunda şu hususları ifade etmek gerekir:

Tanzimat devrinin çalkantılı havasında ilmiyeden yetişip kalemiye sınıfına geçen ve önemli makamlarda bulunan Cevdet Paşa'nın hukuka hizmetlerini incelemek gerekli ve kıymetlidir. Bu incelemelerin daha etkili olabilmesi ise, aslında Ebül'ulâ Mardin'in başlattığı usul üzere, tenkitçi bir zihniyetle yapılabilmesine bağlıdır. Görünen o ki, Mardin'in kitabı kendisinden sonra bu alanda yapılan çalışmalarda oldukça etkili olmuş ve devamlı kaynak gösterilmiş ise de, onun yaptığı derinlikte bir tahlile ikinci bir kez rastlanmamaktadır. Yapılan çalışmalar muhakkak ki, kıymetli olup bir boşluğu doldurmaktadır. Ne var ki, Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunun gelişimine ve dönüşümüne yaptığı katkılar henüz yeterince açıklıkla ve doyurucu bir şekilde işlenmemiştir. Konunun sağlam bir fıkıh ve hukuk bilgisi yanında, tarihçilik mesleğine aşinalık ile tarihî vesika ve kaynakları doğru kullanabilme yetenekleri gerektirdiği de ortadadır. Bu zorlukların yanı sıra, *Mecelle* unsurunun kimi zaman Cevdet Paşa'nın adı ile eşdeğer bir mana ifade etmesi de ayrı bir güçlüktür. Onu da ihmal etmeden, ama Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'den bağımsız hukukçu ve kanun yapıcı kişiliğini de ortaya çıkaran çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu kısa çalışma vesilesiyle, hukuk tarihimizin her safhasının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ihtiyacını bir kez daha vurgularken, tesirleri Cumhuriyet devrinde de devam edip bugüne kadar ulaşan Tanzimat döneminin hukuk cephesinin ve hukuk adamlarının daha çok araştırılması gereği ifade edilmelidir. Bu makalede incelediğimiz çalışmaların büyük çoğunluğu devletin çeşitli aygıtlarının teşvik ve yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu da, hukuk tarihinin araştırılmasının devlet tarafından desteklendikçe gelişen bir alan olduğuna dair bir işaret olarak görülebilir.

Kaynakça⁴⁶

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir, 1-40 ve Tetimme*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Akgündüz, Ahmet, “*Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 335-341.
- Akyüz, Yahya, “*Darülmüallimin'in İlk Nizamnamesi(1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa*”, *Millî Eğitim*, Ankara, 1990, S. 95, s. 3-20.

46) Bu “Kaynakça”ya, makalede kullandığımız kaynakların yanı sıra, Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçu yönü ile ilgili az da olsa malumat ihtiva eden ve makalede doğrudan kullanılmayan bazı kitap ve makale isimlerini de ekleyerek Ahmet Cevdet Paşa'nın hukukçuluğuna dair bir bibliyografya listesi örneği oluşturmak istedik.

- Akyüz, Yahya, “*Cevdet Paşa’nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitime İlişkin Bir Lâ-yihası*”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, s. 85-115.
- Aydın, Mehmet Akif, “*Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa*”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985, Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1986, s. 21-39.
- Aydın, Mehmet Akif, “*Kitab’ül Vedia ve Ahmet Cevdet Paşa*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 329-334.
- Baktır, Mustafa, “*Mecelle’nin Küllî Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 315-321.
- Baysun, M. Cavid, “*Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair*”, *Türkiyat Mecmuası*, Ankara, 1954, S. 11, s. 213-230.
- Chambers, Richard L., “*Bir Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Alimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi*”, *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, çev. Yusuf Aydın, Mustafa Gündüz, Ankara, 2013, s. 187-227.
- Çeker, Huzeyfe, “*Ahmed Cevdet Paşa’nın Risâletü’l-Vefâ Adlı Eseri*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, S. 12, s. 258-265.
- Çeker, Orhan, “*Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 343-360.
- Çiğdem, Recep, “*Ahmed Cevdet Pasha (1823-1895): A Scholar and a Statesman*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, S. 6, s. 77-91.
- Erdem, Sami, “*Türkçe’de Mecelle Literatürü*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, 2005, C. III, S. 5, s. 673-722.
- Erşahin, Seyfettin, “*Rusya Türklerinin Mecelle Hazırlama Girişimleri*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 361-369.
- Ertan, Veli, *Ahmet Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895)*, Ankara: Hilal Yayınları, 1964.
- Ertan, Veli, “*Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri*”, *Hilal*, Ankara, 1961/1962, C. II, S. 22-24.
- Ertan, Veli, “*Değerli Türk Alimi Büyük Hukukçu Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa*”, *Türk Yurdu*, Ankara, 1966, C. V (4), S. 322, s. 23.
- Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Bedir, 1995.
- Gözübenli, Beşir, “*Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 285-299.

- Halaoğlu, Yusuf ve Aydın, M. Akif, “*Cevdet Paşa*”, *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. VII, s. 443-450.
- İlhan, Cengiz, *Hukukun Doksan Dokuz İlkesi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı Yayınları, 2003.
- Kaya, Süleyman, “*Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefa İsimli Eseri*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, S. 12, s. 266-274.
- Kılıçkaya, A. Hayati, “*Büyük Türk Hukukçusu ve Devlet Adamı Ahmet Cevdet Paşa*”, *Beklenen Mahalli İdareler Dergisi*, Ankara, 2004, C. XIV, S. 119, s. 18-23.
- Mardin, Ebül'ulâ, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Meriç, Ümit, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1975.
- Sözen, Kemal, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1998.
- Şafak, Ali, “*Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle'ye Bir Bakış*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 263-278.
- “*Şarkın Tanınmış Hukukçusu Ahmet Cevdet Paşa*”, *İzmir Barosu Dergisi*, İzmir, 1964, S. 5, s. 4.
- Şimşirgil, Ahmet-Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Tarhan, Nuri, “*Ahmet Cevdet Paşa, İlk Yargıtay Başkanı*”, *Yargıtay Yüzyüncü Yıl Dönümü Armağanı*, Ankara, 1968, s. 1-14.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Cevdet Paşa: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri: 1822-1895*, Ankara: Doğu Matbaası, 1945.
- Yavuz, Cevdet, “*Ebül'ulâ Mardin*”, *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, C. X, s. 363-364.
- Yavuz, Hulusi, “*Ahmet Cevdet Paşa and the Ulema of His Time*”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1979, C. VII, S. 3-4, s. 177-198.
- Yavuz, Hulusi, “*Mecelle'nin Tedvini ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hizmetleri*”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985, Bildiriler*, İstanbul 1986, s. 41-101.
- Yavuz, Hulusi, “*Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini*”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 279-284.
- Yıldırım, Şahban, “*Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2015, C. V, S. 1, s. 117-141.

